

ЕМПІРИЗМ РАЦІОНАЛІЗМ ПРОСВІТНИЦТВО ФРАНЦУЗЬКИЙ МАТЕРІАЛІЗМ

Філософія Нового часу

XVII-XVIII ст.ст.

Наукова революція XVI-XVII ст.ст.

Умовно займає час від виходу роботи Коперника «Про обертання небесних сфер» (1543) до діяльності Ісаака Ньютона, чия праця «Математичні начала натуральної філософії» (1687) знаменує появу нової наукової картини світу

Внаслідок наукової революції

З'явилася нова наука, вже не суто теоретичною, але й **експериментальною** завданням якої є вивчення та розкриття світу природи. Виникає автономність науки

Головною **метою науки** стає достовірний опис реальності, отже наука вивчає не «що», а «як», не субстанцію, а функцію

Наука стає не лише **автономною**, але й **соціальною** формою, перетворюється на соціальний інститут, як відповідь на суспільний запит часу, що кардинальнішим чином вплине на долю Європи

З'являється тип **вченого-експериментатора**, робота якого стає все більш точною завдяки новим вимірювальним приладам, отже з'являється навіть новий інструментарій науки

Відтепер статус ремісника-практика дорівнюється статусу лікарів, професорів тощо. Навіть сам науковий **інструментарій** став предметом теоретичних розробок, започаткувавши **технічні науки**.

Нова картина світу базувалася на відкриттях в астрономії, на деяких ідеях онтології (принципи *механіцизму* та *деїзму*) та на законах класичної механіки, застосованих у побудові цієї картини І. Ньютоном.

Для успішного розвитку наука Нового часу так і не мала опрацьованої методології пізнання, й саме це стало завданням філософії, що привело до появи ключових напрямків нової теорії пізнання – **емпіризму та раціоналізму**

Емпіризм та його еволюція

Ця позиція відстоювала первинність об'єкту в процесі пізнання, оскільки головним джерелом визнавалися тут чуттєві знання, а розум міг лише обробляти дані

Її прибічниками були Френсіс Бекон, Томас Гоббс, Джон Локк, Джордж Берклі, Девід Г'юм

Френсіс Бекон (1561–1626 рр.)

Досвід – єдине джерело пізнання

Науку, знання він розглядає як найвищу цінність, що має практичну значущість.

«Знання – сила».

Бекон любив повторювати: ми можемо стільки, скільки ми знаємо.

Єдиним вірним методом є **індукція**

- З пошуком методу пов'язана його критика ідолів (привидів), які затьмарюють природний розум.
- Очистивши розум від привидів, слід обрати метод пізнання - шлях павука, мурахи або бджоли.

Томас Гоббс (1588–1679 рр.)

Може існувати лише істина розуму, науки.

Відстоюючи необхідність системного мислення, створив першу завершену систему **механістичного матеріалізму**, де природа є сукупністю протяжних тіл, які рухаються лише механістично – через просте переміщення.

Відправним пунктом пізнання вважав відчуття.

Джон Локк

(1632–1704 рр.).

Вважається засновником європейського **сенсуалізму** та найбільшим критиком теорії Декарта про вроджені ідеї.

Знання має будуватися на чуттєвих даних (сенсуалізм).

Розум людини є «**tabula rasa**», чиста дошка, на якій досвід пише свої письмена. Єдиним джерелом ідей може бути тільки досвід.

Вирізняє два головні джерела ідей – відчуття та рефлексію.

Відчуття підрозділяє на два класи – **первинні та вторинні якості**: первинні невід’ємні від тіл, тобто об’єктивно існують; вторинні (колір, смак, звук, тепло тощо) пов’язані з суб’єктом, тобто виникають із зустрічі об’єкта з суб’єктом.

Рефлексія є діяльністю самого розуму, коли він обробляє отримані дані.

Джордж Берклі
(1685–1753 рр.)
"Бути означає, що
тебе сприймають"

Розробив класичний варіант *суб'єктивно-ідеалістичної філософії*.

Поняття «матерія» є певним припущенням, воно формується як абстрагування від окремих якостей речей, та насправді здійснити перехід від окремих якостей до їх єдиної основи неможливо.

Матерії не існує, речі є стійкими комплексами відчуттів, існування яких підтверджується лише тоді, коли ми їх сприймаємо.

Усі якості вважав вторинними, первинні для нас просто недосяжні.

Задля запобігання соліпсизму увів до своєї системи постать абсолютного суб'єкту - Бога.

Девід Юм (Г'юм) (1711–1776 рр.)

Його позиція називається **скептицизмом**, бо він піддає критиці самі основи пізнання, і приходить не лише до відсутності матерії, а й до сумніву щодо існування навколишнього матеріального світу: людське пізнання взагалі має справу лише із відчуттями і ніколи не сприймає їх носія. Існуємо лише ми та наші відчуття.

- Будь-яка причинність, впорядкованість, необхідність і навіть розум є лише химерами, які породжено низкою постійних збігів у морі світового хаосу. Вірогідність збігів є, але з неї неможливо вивести ані раціональної зваженості, ані певної каузальності. Така позиція вже може бути позначена як **агностицизм**

Європейський раціоналізм Нового часу

Рене Декарт

(1596–1650 рр.)

Бенедикт (Барух) Спіноза

(1632–1677 рр.)

Готфрід Вільгельм

Лейбніц (1646–1716 рр.)

- Ця позиція відстоювала важливість самої вродженої здатності розуму людини до пізнання, в тому числі, до систематизації даних наших відчуттів.
- Раціоналізм при цьому розробляв не лише проблеми пізнання, але й питання онтології, антропології, етики тощо.

Рене Декарт

- заклав підвалини геометричної оптики, створив аналітичну геометрію, ввів прямокутну систему координат, висунув теорію рефлексу
- філософію виклав у працях «Міркування про метод» та «Метафізичні міркування», де формулює важливі принципи: методологічний сумнів, необхідний для кожної істинної думки, та мислення як атрибут існування
- формулював основні правила наукового методу, які й досі лежать в основі наукового пізнання

Рене Декарт

Правила наукового методу:

по-перше, приймати за істинне лише те, що є самоочевидним, сприймається ясно і чітко і не дає приводу для сумніву;

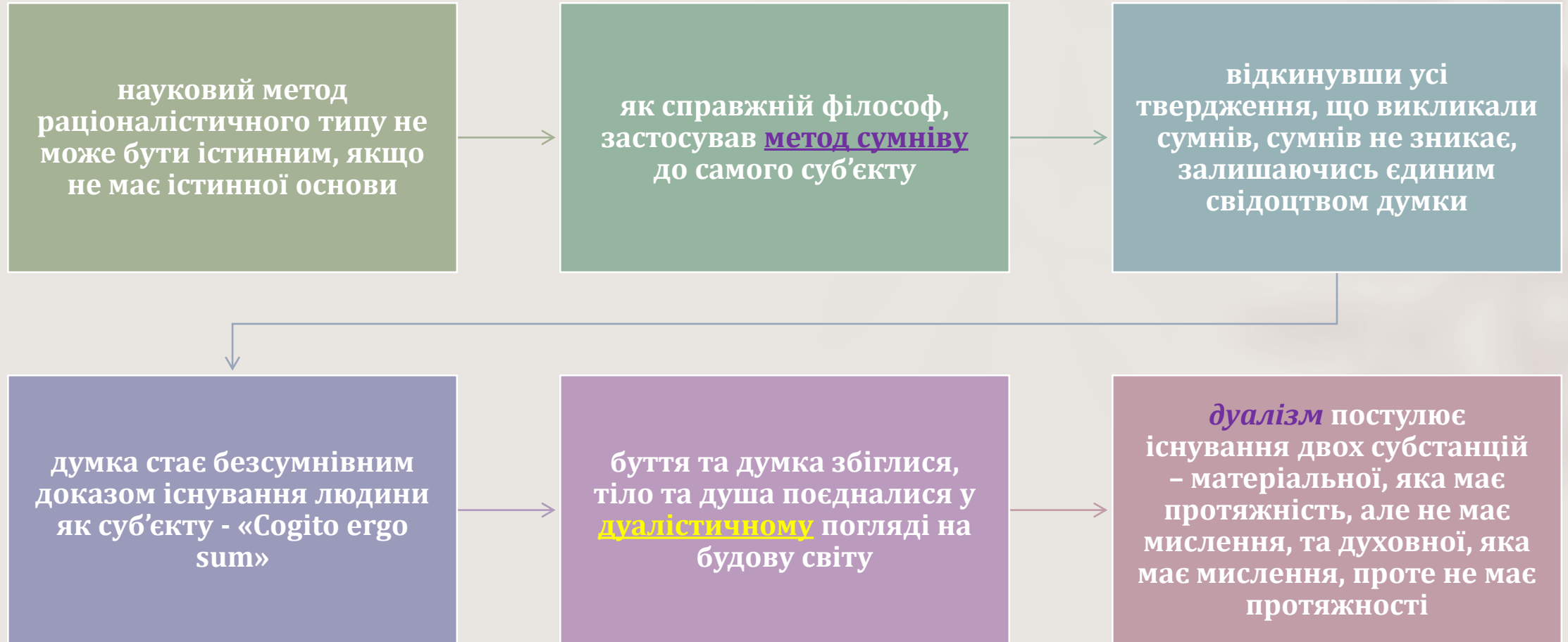
по-друге, кожну складну річ слід ділити на прості складові, доходючи до самоочевидних речей (правило аналізу);

по-третє, у пізнанні слід просуватись від простих, елементарних частин до складніших (правило синтезу);

по-четверте, необхідна повнота перелічення, систематизації як пізнаного, так і пізнаваного, аби бути певним, що нічого не пропущено.

Інтуїція та дедукція того, що було досягнуто інтуїтивно, є головними шляхами пізнання. У своїй раціоналістичній методології пропонує просуватися від найзагальніших філософських положень до більш часткових положень конкретних наук, а вже від них – до максимально конкретних знань.

Рене Декарт

Бенедикт Спіноза

головний твір «Етика» є оригінальною спробою поєднати математичний метод, фундаментальні положення філософії та вчення про мораль

відкидає дуалізм Декарта і будує **моністично-матеріалістичне** уявлення про світ: обидві субстанції Декарта обертаються двома невід'ємними атрибутами єдиної субстанції, якою є природа тотожна до Бога

атрибутами постають протяжність та мислення, а в цілому система Спінози виявляється пантеїстичною

Бенедикт Спіноза

субстанція є безособовим початком усього, що існує, й причиною самої себе (causa sui), самодіяльною та активною силою, що породжує багато модусів субстанції

на відміну від Декарта, не визнає первинного поштовху для пояснення руху, бо як самодостатня причина самої себе, природа є причиною не лише себе, але й своїх перетворень

метою системи було досягнення людиною рівноваги та радості, але ця мета може бути реалізована за умови розуміння людиною своєї природи та свого місця у світі

людина підкоряється цій загальній необхідності, бо в ній модус тіла (протяжність) відповідає модусу душі (мислення), отже людина не може змінити світовий процес, лише зрозуміти його

це обґрунтовує тлумачення **свободи** – «свобода є усвідомлена необхідність»

*Готфрід
Вільгельм
Лейбніц*

створив математичний аналіз – відкрив диференціальне та інтегральне числення;

створив першу механічну лічильну машину, здатну виконувати додавання, віднімання, множення та ділення;

заклав основи двійкової системи числення та математичної логіки;

створив комбінаторику як науку;

у психології висунув поняття несвідомо «малих перцепцій» та розвинув вчення про несвідоме психічне життя;

в механіці ввів поняття «живої сили» (прообраз сучасного поняття кінетичної енергії) та сформулював закон збереження енергії

Готфрід Вільгельм Лейбніц

в онтології створив **плюралістичну концепцію буття** як сукупності множини субстанцій – монад

монада є простою субстанцією, яка входить до складу складних; проста, значить, така, що не має частин

приходить до висновку про існування множини простих субстанцій

монади мають не тільки тілесну, але й духовну природу, вони є одвічними та незнищенними, вони не можуть виникнути або загинути природним шляхом

Готфрід Вільгельм Лейбніц

Вирізняє **три види монад** за ступенем їхнього розвитку:

по-перше, **монади нижчого ступеня розвитку**, що мають лише пасивну здатність сприйняття, утворюють фізичні тіла, тобто предмети неживої природи;

по-друге, **монади-душі**, що мають відчуття й уявлення, складають рослинний та тваринний світ;

по-третє, **монади-духи**, що мають свідомість і перебувають на вищому ступені розвитку. Вони визначають природу людини.

У кожній монаді міститься можливість її подальшого розвитку, вдосконалення та піднесення. Критерієм визначення ступеню розвитку монади є міра розумності та свідомості, тому на верхівці усієї сходинок знаходиться Бог – вища монада.

Готфрід Вільгельм Лейбніц

- зробив спробу **поєднати раціоналізм та емпіризм** при збереженні провідної ролі раціоналізму
- вирізняє два роди істин – «істини розуму» й «істини факту»
- «істини розуму» – це вроджені ідеї, але вони не даються від початку, а перебувають в інтелекті у зародковому стані і лише поступово розвиваються до повного усвідомлення
- «істини розуму» мають всезагальність та необхідність, що притаманне логічному та математичному знанню
- «істини факту» не мають необхідності й всезагальності, є емпіричними та випадковими, тому що не можуть бути виведені дедуктивним шляхом
- методом відшукування «істин факту» є індукція
- до таких істин він відносить закони природи, що відкриваються природознавством
- раціоналістична система Г. Лейбніца стала попередницею німецької класичної філософії

Просвітництво кін. XVII–XVIII ст.ст.

Ключовим смислом поняття «просвітництво» є всезагальна доступна безкоштовна світська освіта на основі суто наукового знання про світ

Широкий суспільно-політичний, ідеологічно насичений рух, метою якого було вдосконалення людини та суспільства на основі розумного пізнання світу та розвитку науки та техніки.

Основні ідеї просвітницької програми:

- **Розум** визнається всемогутньою силою, знатною не лише пізнавати природу, але й перетворювати її на свій розсуд, отже відношення із природою набувають характеру панування та підкорення;
- Основною сферою діяльності в цей час визнається **пізнання**, особливо – природниче, і в ході цієї діяльності визнається, що світом керують закони, що відповідають законам людського розуму;
- Будь-який проект можна втілювати у реальність, а способом реалізації стають **виховання та просвітництво**, оскільки неосвіченість позбавляє людину свободи;
- Християнська ідея руху історії до Царства Божого була перетворена на **ідею історичного прогресу**, в ході якого людина затвердить свої «природні права» (на життя, на свободу, на рівність тощо) та прийде до соціального ідеалу.

Більшість ідей
Просвітництва
зорієнтовано на
самовдосконалення
людини, та вони ж стали
базою для революції у
Франції, що в подальшому
призвело до суттєвих
соціально-політичних
потрясінь в усій Європі

- визначається радикальністю та *антиклерикальною* спрямованістю політичних, правових та інших ідей. Мислителі тієї доби поставили завдання звільнити людський розум від догм католицької ортодоксії, від фанатичних релігійних забобонів
- запропонували концепцію «природної релігії», яку обґрунтували **Вольтер** (1694–1778 рр.) та **Дені Дідро** (1713–1784 рр.)
- під «природною релігією» французькі просвітителі розуміли таку, що не суперечить людській природі і містить загальні для всього людства принципи моральності. Природа є храмом єдиного божества, і в ній царює універсальна мораль: «Роби те, що ти хотів би, щоб робили по відношенню до тебе»

Суспільно-політична течія Просвітництва

- Вже **англійське просвітництво** в особах *Томаса Гоббса* та *Джона Локка* висунуло **теорію суспільного договору**: держава виникає як договір людей між собою про певні обмеження заради загального блага
- Для Гоббса, причиною договору була «війна всіх проти всіх», отже необхідна була влада, яка б вселяла страх та забезпечувала повне слідування закону, отже в жертву державі приноситься свобода окремого громадянина, тому держава вимушеним, але необхідним злом
- Локк не визнає за державою права на свавілля, отже висуває ідею обмеження влади (перш за все – монархічної) та розробляв концепцію **«природних прав» людини**
- Локк відстоює громадянську самостійність індивіду та повагу до конституції, наслідком чого стала концепція про розділення влади на певні незалежні гілки: законодавчу, виконавчу та федеративну

Суспільно-політична течія Просвітництва

Ідею суспільного договору також розвивав **французький** мислитель **Жан-Жак Руссо** (1712–1778 рр.), ця праця стала теоретичним обґрунтуванням громадянського суспільства, яке базується на свободі та безумовній рівності юридичних прав.

Важливим доповненням ідеї Локка про розділення гілок влади стала концепція **Шарля Луї Монтеск'є** (1689–1778 рр.), який створив класичне уявлення про ліберальний правовий устрій держави: існують законодавча, виконавча та судова гілки влади, які є незалежними одна від одної, проте разом вони утворюють необхідну сукупність для виконання державних функцій.

Французський матеріалізм

Обґрунтовано матеріалістичну концепцію природи

Поль Гольбах у роботі «Система природи» сутністю й основою всіх процесів природи називає матерію

Причини руху матерії вбачає у самій матерії, в її сутності, тому що рух – це є спосіб існування матерії.

Жульєн Офре де Ламетрі у роботі «**Людина-машина**» стверджує, що не лише тварина, але й людина є подібною до машини, лише із високим розвитком розуму. Людину він вивчає **як механізм**, спираючись на закони механіки, відстоюючи впевненість, що дослідження механіки тіла приведе до розкриття її чуттєвої та розумової діяльності

Дені Дідро був одним з небагатьох, хто розглядав матеріалістичний світ не механістично (метафізично)

- все, що існує, є матеріальним, світ безперервно народжується та вмирає, і кожен момент є одночасно і народження і смерть. Іншого світу не існує, є лише постійна зміна існуючого. Така позиція є по суті **діалектичною**, а не метафізичною, як більшість матеріалістичних поглядів його сучасників.
- вважає, що відчуває уся матерія (принцип **гілозоїзму**), розрізняються лише «чуттєвість інертна» та «чуттєвість діяльна». При цьому остання є лише наслідком певним чином організованої матерії.

Взагалі французький матеріалізм відстоював царство розуму, вічної справедливості та рівності громадян перед законом:

Людина не була лише дрібною часткою суспільства, вона впливала на хід історії і змінювала її.

Від народження усі люди є рівними, а розумова та моральна відмінність породжується лише різницею у вихованні та умовах життя.

Отже людина підкоряє частину своїх інтересів суспільству, але держава повинна піклуватися про людину, забезпечувати мир та злагоду.

*«Енциклопедія, або
Тлумачний словник
наук, мистецтв та
ремесел»
(з 1751 до 1780 рр.)*

- Її видання було спробою створення єдиної системи знання про світ, суто наукової та матеріалістично побудованої
- Її редагували та видавали **Д. Дідро** та **Ж. д'Аламбер**, хоча колектив авторів включав майже усі відомі імена епохи – від Вольтера до Руссо
- Усього було видано 17 томів тексту та 11 томів з ілюстраціями
- Мала метою, з одного боку, зібрати та узгодити усі наукові знання про світ, з іншого, – стати джерелом достовірної інформації задля просвітницької діяльності, доступним усім громадянам, стала суттєвим кроком у становленні та розповсюдженні нового знання про світ

Значення філософії Нового часу

- затвердила принципи автономності мислячого суб'єкту та методичного сумніву
- сприяла розвитку будь-якого раціоналізму, в науці – розвитку природознавства, яке було використано для доведення наукової істинності віри у прогрес
- у сфері моралі та педагогіки обстоювала ідеали гуманізму
- в політиці, юриспруденції та суспільно-економічному житті проголошувала рівність людей перед законом та звільнення їх від несправедливості
- стала теоретичною базою для суспільних перетворень, які мали місце в Європі XVIII–XIX ст.ст.
- викликала низку несприятливих наслідків, що привело в XIX ст. до кризи раціоналізму та появи ірраціоналістичної філософії
- закріплення та реалізацію низки ідей Просвітництва було осмислено як завершення формування епохи Модерну, – індустріального порядку життя суспільства із європоцентризмом, орієнтацією на прогрес та розумне перетворення світу, принципом доцільності та масовим матеріальним виробництвом